

سنجش میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد
در سال تحصیلی ۸۴-۱۳۸۳ و عوامل مؤثر بر آن

محمد مظلوم خراسانی
احمد رضا اصغر پور ماسوله

چکیده

مسئله این پژوهش سنجش میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد در منطقه محل زندگی (محل) آن‌ها و عوامل مؤثر بر میزان آن است. جامعه آماری دانشگاه علوم پزشکی مشهد با حجم ۵۲۸۳ بوده است. تعداد نمونه ۲۴۴ نفر به دست آمد. نمونه‌گیری به روش طبقه‌بندی شده سیستماتیک انجام شد که طبقات، دانشکده محل تحصیل و جنس دانشجویان بودند. سرمایه اجتماعی کمیت و کیفیت روابط اجتماعی فرد در محل زندگی است که سه بعد مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی برای آن در نظر گرفته شد. این سه بعد هر کدام در چهار نوع رابطه اجتماعی شامل روابط فرهنگی، روابط اجتماعی، روابط سیاسی و روابط اقتصادی سنجیده شد. در این پژوهش میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در منطقه محل سکونت دائم آن‌ها در یک طیف ۵ قسمتی از یک تا پنج، ۲/۶۶ به دست آمد. همچنین میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در دانشگاه، در همین طیف ۳ به دست آمد. در بررسی عوامل مؤثر در تحلیل چند متغیری، مهم‌ترین عوامل مؤثر مثبت به ترتیب اهمیت عبارت بودند از میزان سرمایه فرهنگی فرد، میزان امنیت در محل، میزان شبکه‌های اجتماعی در محل، متأهل بودن فرد و وضعیت اقتصادی هم‌محل‌های‌ها. در این تحلیل خودپنداره فرد با میزان سرمایه اجتماعی وی در محل، رابطه معنی‌دار منفی داشت.

کلید واژه‌ها: سرمایه اجتماعی، رابطه اجتماعی، سرمایه فرهنگی، شبکه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی.

مقدمه

رابطه اجتماعی عنصر پیونددهنده کنشگران مفرد اجتماعی به یکدیگر است. جامعه‌شناسان کلاسیک و بیش از همه ماکس وبر به بررسی روابط اجتماعی پرداخته‌اند. کمیت و کیفیت روابط اجتماعی تأثیر مهمی بر کیفیت زندگی (مشمول بر کیفیت زندگی عینی و ذهنی) افراد دارد. بررسی کیفیت و کمیت روابط اجتماعی با استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی ابعاد تازه‌ای یافته است و مورد توجه بسیار بیشتری قرار گرفته است.

کیفیت و کمیت روابط اجتماعی جوانان، تعیین‌کننده فرصت‌های آینده آنان در زمینه‌های گوناگون زندگی خواهد بود. پیوندهای اجتماعی افراد آنان را در موقعیت‌های قرار می‌دهند و سبک زندگی خاصی را به آنان پیشنهاد می‌کنند. بنابراین بررسی چگونگی این روابط اجتماعی و نیز عوامل تعیین‌کننده آنان دارای اهمیت بالایی در حوزه جامعه‌شناسی جوانان می‌باشد. روابط اجتماعی در دانشگاه و به خصوص در حوزه علوم پزشکی مختصات قابل توجهی دارد. از جمله این که در محیط دانشگاه گروه‌های دوستی و پیوندهای قوی متعددی شکل می‌گیرند و دیگر این که حوزه علوم پزشکی در بردارنده مجموعه‌ای از مشاغل است که از نظر اعتبار اجتماعی دارای تفاوت‌های فاحشی هستند (به طبقه مشاغل در میلر، ۱۳۸۰: ۳۹۷ مراجعه شود). به همین خاطر در این پژوهش به بررسی سرمایه اجتماعی دانشجویان در دانشگاه علوم پزشکی مشهد و عوامل مؤثر بر آن پرداخته شده است.

استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان ابزار مفهومی بررسی کمیت و کیفیت روابط اجتماعی در این پژوهش، با توجه به بررسی‌های فراوانی است که در سال‌های اخیر با این ابزار مفهومی صورت گرفته است. به عنوان مثال در حوزه‌های آموزش و پرورش (مانند (Lauglo 2000; Stanton-Salazar & Dornbusch, 1995; Dika & Singh, 2002)، اقتصاد (مانند (Putnam, 1993 & 2000; Volker & Flap, 1999; Unwin, 1996) و سلامت و رفاه (مانند (Whitehead & Diderichsen, 2001; Wilkinson, 1996) تحقیقات فراوانی با محوریت سرمایه اجتماعی انجام شده است. با وجود انتقاداتی که به چنین مفهوم‌سازی وارد است و در این مقاله هم به برخی از آن‌ها پرداخته شده است، به نظر می‌رسد ویژگی‌های روشن‌کننده این مفهوم آن قدر مفید هستند که با اطلاع از محدودیت‌های آن، به کار گرفته شوند.

مسأله این پژوهش، بررسی میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد در منطقه محل زندگی (محل) آن‌ها و عوامل مؤثر بر آن در سال تحصیلی ۸۴-۱۳۸۳ می‌باشد. منظور از سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی دانشجویان در منطقه محل زندگی (محل) آن‌ها است که در چارچوب نظری درباره آن بحث شده است.

سوالات پژوهش

- میزان سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد چگونه است؟
- چه عواملی بر میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد مؤثر است؟

تحلیل نظری

تجزیه مفهومی سرمایه اجتماعی

در سال‌های اخیر پژوهش‌های بسیاری در ایران و دیگر کشورها، با ابزار مفهومی سرمایه اجتماعی صورت گرفته است و مباحث فراوانی هم درباره تعاریف و ابعاد آن انجام شده است، اما هنوز اختلاط‌های بسیاری در این زمینه مشاهده می‌شود.

اگر از تعاریف اولیه سرمایه اجتماعی که از سوی مبدعان اولیه آن ارائه شده بگذریم، در تاریخچه مفهوم سرمایه اجتماعی می‌توان سه جریان اصلی فکری را از هم باز شناخت. این سه جریان اصلی را با نام اندیشمندان اصلی آن‌ها می‌شناسیم: پیر بوردیو، جیمز کلمن و رابرت پاتنام.

دیدگاه‌های این سه، تمایزات آشکاری با هم دارند و آن‌ها را «سه شاخه متمایز» در پژوهش‌های سرمایه اجتماعی دانسته‌اند (Foley & Edwards 1999: 142). بوردیو تحت تأثیر مارکسیسم، از سؤال درباره منشأ باز تولید نابرابری‌های اجتماعی شروع کرده است. نقطه شروع کار کلمن این است که افراد برای دستیابی به علائق خود به طور عقلانی وارد عمل می‌شوند؛ پاتنام وارث و گسترش دهنده ایده همکاری و جامعه مدنی به عنوان اساس انسجام و رفاه است. به بیانی دیگر می‌توان گفت که بوردیو سرمایه اجتماعی را ابزار تمایز اجتماعی دانسته است و کلمن و پاتنام آن را بیشتر به عنوان ابزار پیوند اجتماعی ارزیابی کرده‌اند. با وجود این تمایزات، هر

سه نفر سرمایه اجتماعی را مشتمل بر ارتباطات فردی و کنش متقابل بین فردی، همراه با مجموعه‌های اشتراکی ارزش‌ها که با این ارتباطات همبسته است، می‌دانند.

در نوشته‌های اولیه بوردیو، سرمایه اجتماعی بخشی از تحلیل گسترده‌تر او از مبانی واگرایی نظم اجتماعی بود. او در یک مصاحبه تلویزیونی، میدان اجتماعی را با یک کازینو مقایسه کرد: اما تنها با مهره‌های سیاه که نشانه سرمایه اقتصادی ما هستند، بازی نمی‌کنیم، بلکه با مهره‌های آبی که سرمایه فرهنگی ما هستند و با مهره‌های قرمز که سرمایه اجتماعی هستند، هم بازی می‌کنیم (Alheit, 1996). از نگاه او انواع گوناگون سرمایه همیشه نمی‌توانند جایگزین هم شوند، اما در ترکیب با هم می‌توانند سرمایه جدیدی به وجود آورند. بوردیو سرمایه اجتماعی را چنین تعریف کرده است: سرمایه اجتماعی مجموعه منابع واقعی یا مجازی است که از طریق داشتن شبکه‌های پایا و کم و بیش نهادینه شده روابط دوطرفه آشنایی و شناخت، برای یک فرد یا گروه انباشته می‌شود. کارکرد خاص سرمایه اجتماعی بازتولید نابرابری است و با این‌که اشکال سرمایه به طور کامل جدایی‌ناپذیر نیستند، اما سرمایه اجتماعی این کار را تا حدی مستقل از سرمایه اقتصادی و سرمایه فرهنگی انجام می‌دهد.

در مقابل، کلمن که مانند بوردیو جامعه‌شناس برجسته‌ای در حوزه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش است، در پژوهش‌های خود نشان داد که سرمایه اجتماعی محدود به قدرتمندان نیست، بلکه می‌تواند مزایای زیادی برای اجتماعات فقیر و حاشیه‌ای داشته باشد. به نظر کلمن سرمایه اجتماعی نشانگر یک منبع است، چون در بردارنده انتظار عمل متقابل است و از سطح افراد فراتر می‌رود و شبکه‌های گسترده‌ای را که روابط آن‌ها تحت حاکمیت درجه بالایی از اعتماد و ارزش‌های مشترک قرار دارد، دربرمی‌گیرد. تفاوت عمده دیگر کلمن با بوردیو آن است که او می‌خواست مفهوم سرمایه اجتماعی را در چارچوب نظریه انتخاب عقلانی قرار دهد. مفهوم سرمایه اجتماعی برای کلمن ابزاری بود برای تبیین این‌که چه طور مردم همکاری بین خود را مدیریت می‌کنند. از نظر کلمن سرمایه اجتماعی دربرگیرنده «ماهیت‌های گوناگونی» است. «تمام این ماهیت‌های گوناگون در بردارنده جنبه‌هایی از ساختارهای اجتماعی هستند، و کنش‌های خاصی را برای کنشگران تسهیل می‌کنند». این امر نقطه اشتراک او با بوردیو است.

پاتنام، عالم علوم سیاسی معاصر آمریکایی، بیش از همه تحت تأثیر افکار دو توکویل درباره جامعه‌مدنی آمریکا قرار دارد. او سرمایه اجتماعی را چنین تعریف کرده است: «سرمایه اجتماعی در این جا به جلوه‌هایی از

سازمان اجتماعی، مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها اشاره دارد که کارایی جامعه را از طریق تسهیل کنش‌های هماهنگ افزایش دهد.^۱ «سرمایه اجتماعی از طریق افزایش هزینه‌های بالقوه برای افرادی که از مسئولیت فرار می‌کنند، موجب می‌شود که آن‌ها در کنش‌های جمعی سهیم شوند؛ این کار از طریق تقویت هنجارهای قوی انتظار عمل متقابل و تسهیل جریان اطلاعات انجام می‌شود» (Putnam 1993: 173). پاتنام بین دو شکل اساسی سرمایه اجتماعی تمایز قائل شد: پیوندهنده^۱ (شمول‌آور) و محدودکننده^۲ (انحصاری). سرمایه اجتماعی محدودکننده یا الزام‌آور تمایل دارد که هویت‌های انحصاری و همگنی را حفظ کند؛ سرمایه اجتماعی پیوندهنده افراد را از بخش‌های مختلف اجتماعی کنار هم جمع کند.

همان‌طور که ملاحظه شد، با این که بورديو، کلمن و پاتنام اشتراک نظرهایی دارند، اما تفاوت‌هایی اساسی میان آن‌ها وجود دارد. در حالی که امروزه دیدگاه پاتنام بیش از همه مورد قبول قرار گرفته و توسعه داده می‌شود، دیدگاه‌های بورديو و کلمن تقریباً در حاشیه قرار دارند. اگر پژوهشگری قصد دارد به بررسی نابرابری و امتیازاتی که قشری خاص به خود اختصاص داده است، پردازد، بی‌شک باید قبل از همه به سراغ اندیشه نظری بورديو برود و آن‌گاه باید به مواردی توجه کند که شاید در اندیشه کلمن و پاتنام چندان مورد توجه نباشند و اگر می‌خواهد به بررسی نقش نهادهای اساسی و سستی در موفقیت اجتماعی افراد پردازد، می‌تواند به سراغ اندیشه کلمن برود. اما اگر هدف از بررسی نقش روابط اجتماعی و پیوندهای اجتماعی، بالابردن کیفیت زندگی افراد باشد، اندیشه نظری پاتنام بیش از همه با این هدف سازگار است. در مجموع هر سه این اندیشمندان، سرمایه اجتماعی را در ماهیت روابطی می‌دانند که میان افراد حاکم است. این روابط می‌توانند رسمی (سازمان‌یافته) یا غیررسمی باشند. به هر صورت این روابط به صاحبان آن‌ها کمک می‌کنند که برای رسیدن به منابع مؤثر، به گونه‌ای کارا تر عمل کنند. با توجه به آنچه گفته شد، رهیافت این پژوهش بیش از همه تحت تأثیر افکار پاتنام است.

در سال‌های اخیر سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD) و بانک جهانی هم توجه زیادی به مفهوم سرمایه اجتماعی نشان داده‌اند. سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه، سرمایه اجتماعی را چنین تعریف کرده است: «شبکه‌ها، هنجارهای مشترک و ادراکاتی که همکاری درون و

1. Bridging
2. Bonding

برون گروهی را تسهیل می کنند» (Healy, 2003). همچنین بانک جهانی در تعریف سرمایه اجتماعی آورده است: «سرمایه اجتماعی به نهادها، روابط و هنجارهایی ارجاع دارد که شکل دهنده کیفیت و کمیت کنش های متقابل اجتماعی در یک جامعه هستند... سرمایه اجتماعی تنها مجموع نهادهای بنیانی جامعه نیست، بلکه چسبی است که آن ها را کنار هم نگاه می دارد.»

سطوح تحلیل سرمایه اجتماعی

یکی از مسائل مهم در تعریف سرمایه اجتماعی، مشخص کردن سطح تحلیل سرمایه اجتماعی است. به طور کلی سرمایه اجتماعی را می توان در دو سطح سرمایه اجتماعی فردی و سرمایه اجتماعی جمعی در نظر گرفت. برای اندازه گیری سرمایه اجتماعی فردی، واحد سنجش و واحد تحلیل، هر دو، فرد است. در اندازه گیری سرمایه اجتماعی جمعی واحد سنجش فرد است، اما واحد تحلیل گروه ها، اجتماعات و یا جوامع و کشورها هستند.

این پژوهش از نوع اول است، یعنی واحد سنجش و واحد تحلیل آن فرد است. در واقع ما در این پژوهش به سنجش سرمایه اجتماعی فردی و عوامل مؤثر بر آن می پردازیم. مثال های زیادی برای تحقیقاتی وجود دارد که واحد تحلیل سرمایه اجتماعی آن ها، گروه ها و اجتماعات و جوامع بوده است، مانند پیمایش های بین المللی که به مقایسه سرمایه اجتماعی در کشورهای مختلف می پردازند. دیدگاه دیگری سرمایه اجتماعی را در سه سطح قابل تحلیل می داند: سطح خرد (فرد/خانوار/محل)، سطح میانه (نهادهای) و سطح کلان (سطح ملی) (Hjollund & Svendsen, 2005: 4).

انواع سرمایه اجتماعی

مهم ترین عنصری که در میان اندیشمندان موجب تفکیک میان انواع سرمایه اجتماعی شده است، مفید یا مضر بودن آن برای کل اجتماع است. با توجه به این نکته می توان به تفکیکی که فیلد (Field, 2003) میان سویه مثبت و سویه منفی سرمایه اجتماعی قائل شده است، اشاره کرد. او دغدغه بوردیو را باز می گوید: داشتن روابط محکم و مؤثر همواره از آن عده ای خاص است و استفاده از آن ها همواره می تواند به زیان محرومان اجتماعی باشد.

یکی از مفیدترین تمایزات نظری انجام شده در حوزه سرمایه اجتماعی، مربوط به تمایز مایکل وولکاک میان سه نوع سرمایه اجتماعی است:

۱. سرمایه اجتماعی الزام آور،^۱ که مشخص کننده پیوندها میان مردم مشابه در موقعیت‌های مشابه است، مانند خانواده اولیه، دوستان نزدیک و همسایگان؛
 ۲. سرمایه اجتماعی پیونددهنده،^۲ که دربرگیرنده پیوندهای دورتر از افراد متمایل به هم است، مانند دوستان دور و همکاران؛
 ۳. سرمایه اجتماعی مربوط کننده،^۳ که مردم نامشابه را در موقعیت‌های نامشابه در دسترس هم قرار می‌دهد، مانند کسانی که کاملاً خارج از اجتماع قرار گرفته‌اند، بنابراین اعضا را قادر می‌سازد که محدوده وسیع‌تری از منابع را نسبت به داخل اجتماع در اختیار داشته باشند (Woolcock 2001: 13-14).
- بحث وولکاک را هم می‌توان به سویه‌های مثبت و منفی سرمایه اجتماعی تحویل کرد. تسلط افراطی هر کدام از انواع سرمایه اجتماعی بر دیگر انواع، می‌تواند پیامدهای منفی برای انسجام اجتماعی داشته باشد.

ابعاد سرمایه اجتماعی

پس از تعریف مفهومی، ابعاد و انواع سرمایه اجتماعی باید مشخص شوند. همان‌طور که گفته شد، بیان ابعاد و انواع مفهوم باید کاملاً با تعریف مفهومی آن منطبق باشد. در زمینه بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی پژوهش‌های بسیاری انجام شده است که برخی از آن‌ها با روش‌های آماری و برخی دیگر با تحلیل‌های نظری این ابعاد را مشخص کرده‌اند.

در این پژوهش برای تعریف ابعاد سرمایه اجتماعی از انواع ایده آل نظم اجتماعی که توسط چلبی بیان شده است و ابعاد بیان شده برای سرمایه اجتماعی توسط ازکیا و غفاری استفاده کرده‌ایم. چلبی در توضیح و تدوین مدلی نظری برای بررسی نظم اجتماعی^۴ به بیان چهار نوع ایده آل نظم اجتماعی می‌پردازد: نظم اشتراکی،^۵ نظم

1. bonding
2. bridging
3. linking
4. social order
5. communal

اقتصادی، نظم فرهنگی و نظم سیاسی. او معتقد است که اکثر این انواع به طور خالص وجود خارجی ندارند، اما بیان و توضیح آن‌ها برای فهم نظم اجتماعی موجود کارساز است.

در نظم اشتراکی یا به اصطلاح سستی، روابط مبادله‌ای عمدتاً از نوع مبادلات نامتقارن گرم است. در این نظم از کسانی که دارای ذخایر ارزشمند بیشتری هستند، انتظار می‌رود که در مبادلات اجتماعی رفتارهای دگرخواهانه و ایثارگرانه‌ای را دنبال نمایند. مثال بارز این گونه روابط در سطح خرد، رابطه نامتقارن بین پدر و فرزند در خانواده است (چلبی، ۱۳۷۵: ۳۹). در این نوع نظم اجتماعی، وجه غالب سرمایه اجتماعی، گزینه‌های روابط عاطفی موضع اجتماعی است (همو: ۴۰).

وجود و تداوم نظم اقتصادی به صورت انضمامی آن غیر قابل تصور است. در مقایسه، نظم اقتصادی در مقابل نظم اجتماعی (سستی) قرار می‌گیرد. روابط مبادله‌ای در نظم اقتصادی غالباً از نوع مبادله سرد یا به عبارتی مبادله نقدی (معامله) است. نقش اجتماعی غالباً خصلت اکتسابی و عام‌گرا دارد. سرمایه اجتماعی در این نوع نظم، امکانات رابطه‌ای مادی است (همو: ۴۲).

بقا و دوام نظم سیاسی ناب نیز همانند نظم اقتصادی در عالم واقع غیر قابل تصور است. در مجموعه تعاملی این نظم، روابط سیاسی اساساً غالب است. وسیله ارتباطی عمده در تعاملات اجتماعی قدرت است. روابط مبادله‌ای سرد و نامتقارن است. ترکیب این دو خصوصیت در روابط مبادله‌ای شرایط را برای نوع ریاض بالقوه یا به عبارتی استثمار به صورت آشکار یا پنهان آن فراهم می‌نماید. روابط اجتماعی از نوع روابط دیوانی است. نقش اجتماعی اکتسابی و خاص‌گراست (همو: ۴۴). در نظم سیاسی معرفت‌ایدئولوژیک بر سایر معارف چیرگی دارد. سرمایه اجتماعی در این نوع نظم گزینه‌های رابطه‌ای سیاسی است (همو: ۴۵).

در نظم فرهنگی روابط مبادله‌ای از نوع مبادله گرم است، در حالی که در نظم اجتماعی (سستی) روابط مبادله‌ای خصلت یاری دگرخواهانه (ایثار) دارد. در نظم فرهنگی روابط مبادله‌ای خصلت یاری خودخواهانه دارد. و در مقابل نظم اقتصادی که در آن روابط مبادله‌ای خصلت پایاپای دارد، در نظم فرهنگی روابط مبادله‌ای خصلت نسبه دارد. سرمایه اجتماعی در این نوع نظم امکانات رابطه‌ای نمادی است (همو: ۴۷).

همان‌طور که بیان شد، از کیا و غفاری برای سنجش سرمایه اجتماعی سه بعد مشارکت^۱ اجتماعی، اعتماد^۲ اجتماعی و انسجام^۳ اجتماعی را مورد سنجش قرار داده‌اند. آن‌ها معتقدند این سه بعد رابطه نزدیکی با هم دارند و حتی همدیگر را تقویت می‌کنند (از کیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۷۹).

مشارکت اجتماعی

از کیا و غفاری برای مشارکت تعاریف بسیار زیادی به نقل از پژوهشگران و صاحب‌نظران نقل کرده‌اند و به روشنی مشخص نیست که نهایتاً در تحقیق کدام تعریف مدنظر پژوهشگران بوده است. اما به نظر می‌رسد که تعریف زیر به تلقی این پژوهشگران نزدیک باشد: مشارکت اجتماعی را می‌توان فرایند سازمان‌یافته‌ای دانست که از سوی افراد جامعه به صورت آگاهانه، داوطلبانه و جمعی با در نظر داشتن هدف‌های معین و مشخص به منظور سهم‌شدن در منابع قدرت انجام می‌گیرد (از کیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۹۳).

اعتماد اجتماعی

اعتماد اجتماعی را دلالت بر انتظارات و تعهدهای اکسپلی و تأییدشده به لحاظ اجتماعی که افراد نسبت به یکدیگر و نسبت به سازمان‌ها و نهادهای مربوط به زندگی اجتماعی‌شان دارند، تعریف کرده‌اند (همو: ۲۸۴).

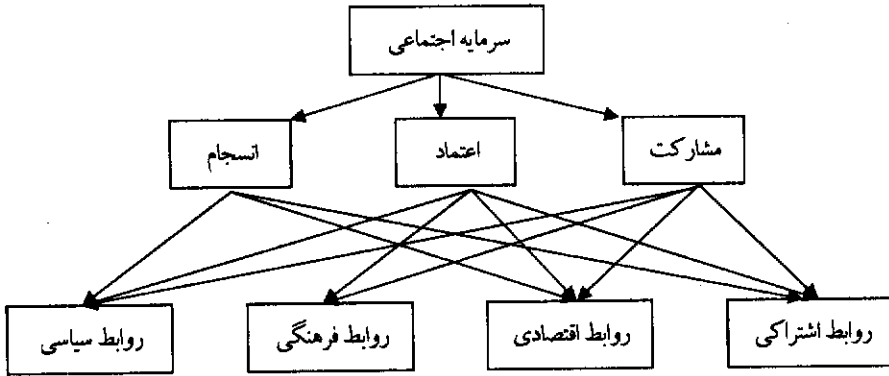
انسجام اجتماعی

انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد. به عبارتی انسجام در کل ناظر بر میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده‌فرهنگ‌های تمایز یافته است (از کیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۸۴ به نقل از افروغ، ۱۳۷۸: ۱۴۰).

تعریف سرمایه اجتماعی در این پژوهش

سرمایه اجتماعی کمیت و کیفیت روابط اجتماعی فرد است که به وی اجازه می‌دهد برای دستیابی به اهداف مطلوب خود اقدام کند. این سرمایه اجتماعی دارای سه ویژگی است که عبارتند از مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی. این ویژگی‌ها در چهار بعد سرمایه اجتماعی وجود دارند. این ابعاد عبارتند از: اشتراکی،^۴ اقتصادی، سیاسی و فرهنگی.

1. participation
2. trust
3. cohesion
4. communal

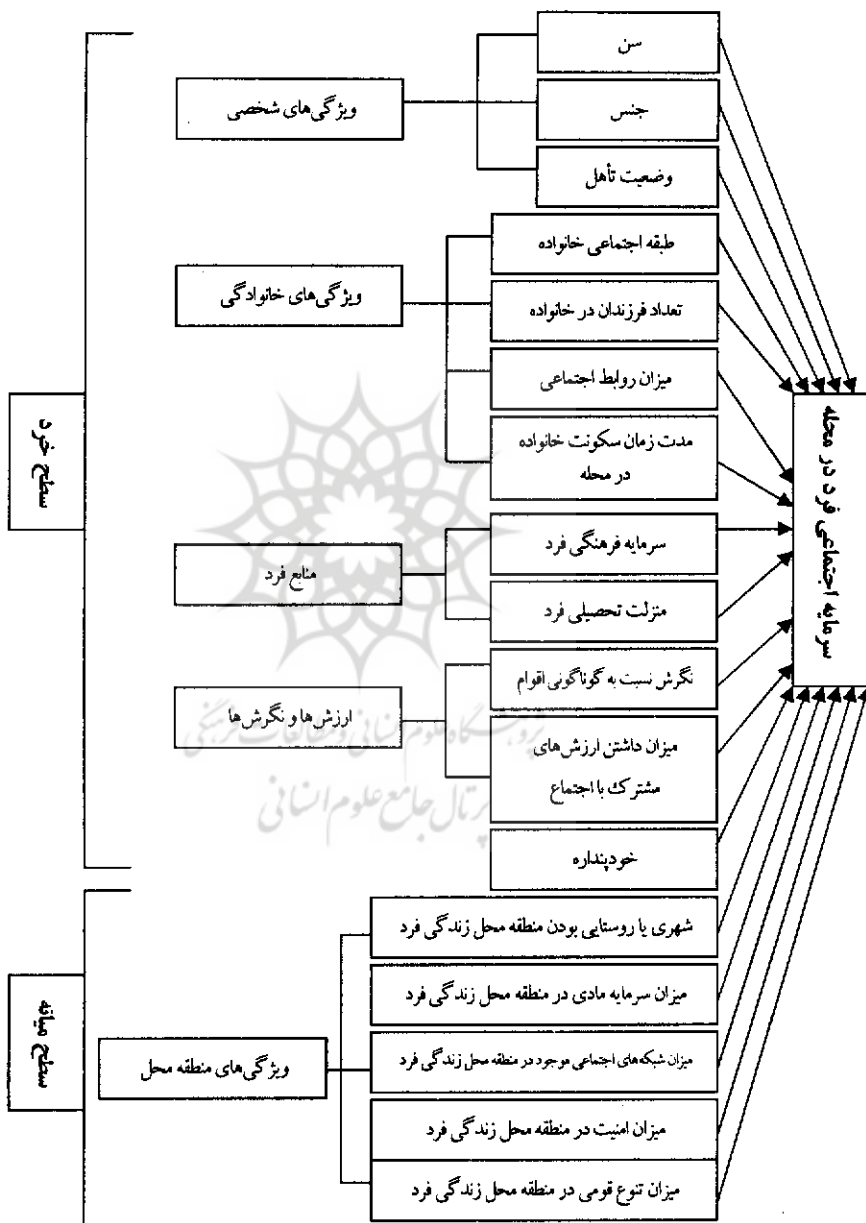

لازم به ذکر است که در این پژوهش، ما سرمایه اجتماعی فرد در محل زندگی دائم وی با خانواده‌اش را می‌سنجیم و عوامل مؤثر بر آن را بررسی می‌کنیم. به همین منظور ابعاد دیگری که در بعضی تحقیقات قبلی برای سرمایه اجتماعی در نظر گرفته‌اند، در تعریف ما قرار ندارند. به عنوان مثال در تحقیق از کیا و غفاری اعتماد به نهادهای کلان کشوری هم جزئی از بعد اعتماد سرمایه اجتماعی بوده است (از کیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۹۵)، اما در این پژوهش با توجه به این که هدف سنجش میزان سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی (محل) بوده است، از چنین شاخص‌هایی استفاده نشده است.

عوامل مؤثر بر میزان سرمایه اجتماعی

تعداد تحقیقات انجام شده درباره عوامل مؤثر بر میزان سرمایه اجتماعی، در مقایسه با تعداد تحقیقات انجام شده درباره رهاوردها و نتایج وجود با عدم وجود سرمایه اجتماعی در یک جامعه بسیار ناچیزند. محقق در جستجوهای که به منظور بررسی تحقیقات پیشین در این زمینه انجام داد، به حدود ۱۰۰ مقاله دست یافت که تنها در سه تای آن‌ها به عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی پرداخته شده بود و مابقی به آثار و تبعات سرمایه اجتماعی پرداخته بودند. استیون دورلاف یکی از محققان سرمایه اجتماعی در این زمینه می‌گوید: «... مطالعات سرمایه اجتماعی هنوز باید مصداق روشنی برای جهت‌گیری ارائه دهد. آیا شبکه‌های اجتماعی بناکننده اعتماد، به جوامع کارا منجر می‌شوند، یا آیا جوامع موفق این نوع پیوندهای اجتماعی را ایجاد می‌کنند؟ تا جایی که من می‌دانم هیچ تحقیقی تاکنون قادر نبوده پاسخ روشنی به این مسأله بدهد و به حل آن کمک کند» (دورلاف، ۱۳۸۳: ۴۱۱).

مدل تحلیلی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی

در این پژوهش عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی را با توجه به تعریف سرمایه اجتماعی فرد در محله در پژوهش حاضر و تحقیقات پیشین در دو سطح تقسیم‌بندی کرده‌ایم. اول عوامل مؤثر در سطح خرد، و دوم عوامل مؤثر در سطح میانه. دسته سوم از عوامل مؤثر که عوامل سطح کلان هستند، می‌توانند مؤثر باشد، اما با توجه به این که این عوامل اکثراً در سطح ملی هستند و در این پژوهش همه پاسخگویان در یک شرایط از این نظر قرار دارند، این دسته عوامل مؤثر حذف شدند، اما در تحقیقاتی که در سطح بین‌المللی انجام می‌گیرد، این دسته عوامل مؤثر هم به کار گرفته می‌شوند.

نمودار چارچوب نظری پژوهش نشان‌دهنده رابطه میان متغیرهای مستقل و متغیر وابسته پژوهش است. هر کدام از فلش‌ها، یک فرضیه دو متغیری هستند که مورد آزمون قرار گرفته‌اند.

روش پژوهش

روش مورد استفاده در این پژوهش، پیمایش بوده است. ابزار مورد استفاده برای جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش، پرسشنامه ساخته شده توسط پژوهشگر بوده است. این پرسشنامه بر اساس فرضیه‌های پژوهش و به وسیله شاخص‌سازی برای مفاهیم ساخته شده و در ۶۴ سؤال تنظیم شده است. این پرسشنامه دارای تعداد کمی سؤال باز بوده و اکثر سؤالات به صورت بسته و طیف لیکرت ۵ گویه‌ای تنظیم شده‌اند.

مفاهیم مورد استفاده در تحقیق

متغیر وابسته پژوهش: میزان سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی (محله).

تعریف اسمی: سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی (محله)، کمیت و کیفیت روابط اجتماعی فرد در محله سکونت دائمی وی است.

تعریف عملیاتی: سرمایه اجتماعی در منطقه محل زندگی، از نظر کیفیت و کمیت روابط اجتماعی به سه بعد اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی تفکیک شده است.

همچنین از نظر محتوای روابط اجتماعی چهارنوع رابطه در نظر گرفته شده است: روابط اجتماعی، روابط اقتصادی، روابط سیاسی و روابط فرهنگی و برای هر کدام از این اجزاء یک سؤال در پرسشنامه در نظر گرفته شده است.

متغیرهای مستقل پژوهش

طبقه اجتماعی

تعریف اسمی: طبقه اجتماعی به مجموعه‌ای از افراد جامعه که به واسطه ویژگی‌ها و امتیازات خود دارای منافع جمعی مشترک هستند، گفته می‌شود.

تعریف عملیاتی: طبقه اجتماعی در این پژوهش با سه ویژگی درآمد، تحصیلات و منزلت شغلی مشخص شده است.

سرمایه اجتماعی فرد در دانشگاه

تعریف اسمی: سرمایه اجتماعی فرد در دانشگاه کمیت و کیفیت روابط اجتماعی فرد در دانشگاه است. تعریف عملیاتی: سرمایه اجتماعی در دانشگاه مانند سرمایه اجتماعی فرد در محله سنجیده شده است و فقط سؤالات برای محیط دانشگاه تنظیم شده‌اند.

سرمایه فرهنگی

این مفهوم توسط پیر بوردیو مطرح شده است. او معتقد بود والدین طبقه متوسط توانایی‌های زبانی و فرهنگی به فرزندان خود می‌دهند که در مدرسه به آن‌ها نیاز است و به همین خاطر این شایستگی‌ها برای کودکان مانند سرمایه عمل می‌کنند. اما کودکان طبقه کارگر نمی‌توانند این شایستگی‌ها را کسب کنند و ارزشیابی آموزشی دو مدرسه هم در حالی که ظاهراً بی‌طرفانه عمل می‌کند، اما از آنجایی که بر همین شایستگی‌های فرهنگی تأکید می‌کند، موجب بازتولید نابرابری می‌شود (Marshall, 1998: 134).

تعریف اسمی: مجموعه هنجارها، ارزش‌ها و توانایی‌های فرهنگی که فرد از محیط در فرایند اجتماعی شدن دریافت می‌کند و در تأثیرگذاری بر منابع کمیاب جامعه و دستیابی به انواع دیگر سرمایه به وی کمک می‌کند، سرمایه فرهنگی نام دارد.

تعریف عملیاتی: سرمایه فرهنگی در قبول هنجارهای مؤثر در جامعه و توانایی های زبانی فرد مشاهده می شود.

منزلت تحصیلی

تعریف اسمی: میزان احترامی که در جامعه به فرد به خاطر موقعیت تحصیلی او گذاشته می شود، منزلت تحصیلی نام دارد.

تعریف عملیاتی: موقعیت تحصیلی فرد شامل وضعیت درسی از نظر دیگران مهم، رشته تحصیلی و دانشکده محل تحصیل است که برای سنجش منزلت تحصیلی فرد آن ها را باید سنجید.

خودپنداره

تعریف اسمی: مجموعه تصورات فرد از خود را خودپنداره گویند (Marshall, 1998: 589).

تعریف عملیاتی: تصورات فرد از خود از نظر ویژگی های ظاهری و توانایی های اجتماعی خودپنداره فرد است.

جامعه آماری

جامعه آماری، دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی در مشهد در سال تحصیلی ۱۳۸۳ بوده است.

جدول ۱- عده دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد به تفکیک دانشکده و جنس

ردیف	دانشکده	مرد	زن	جمع
۱	پیراپزشکی	۴۶۹	۹۹۴	۱۴۶۳
۲	پرستاری و مامایی	۱۹۸	۷۶۸	۹۶۶
۳	دندانپزشکی	۲۹۳	۲۸۷	۵۸۰
۴	داروسازی	۲۱۰	۲۰۴	۴۱۴
۵	پزشکی	۱۰۷۸	۸۸۲	۱۹۶۰
	جمع	۲۸۱۸	۲۵۶۵	۵۳۸۳

(نقل از نشریه مرکز آمار و خدمات ماشینی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی خراسان، ۱۳۸۳)

در جدول ۱ عده دانشجویان مشغول به تحصیل در دانشگاه علوم پزشکی مشهد به تفکیک دانشکده و جنس مشاهده می شود.

حجم نمونه

برای محاسبه حجم نمونه از فرمول کوکران (سرای، ۱۳۷۲:۱۳۷) استفاده شده است. مقدار حجم نمونه در سطح اطمینان ۹۵ درصد و مقدار دقت احتمالی ۰/۰۶ و با استفاده از واریانس متغیر وابسته (که در پیش آزمون ۰/۲۴ به دست آمده بود) ۲۴۴ نفر به دست آمد.

شیوه نمونه گیری

در این پژوهش از روش نمونه گیری طبقه ای سیستماتیک استفاده شده است. در این نمونه گیری دو طبقه جنس و دانشکده محل تحصیل در نظر گرفته شده اند. نمونه گیری در داخل طبقات به صورت تصادفی صورت گرفته است. شیوه توزیع پرسشنامه ها در دانشکده ها چنین بود که در مکان های مختلف هر دانشکده و زمان های مختلف در طول یک هفته به دانشجویان مراجعه شد تا اقشار گوناگون دانشجویان را دربرگیرد. در هر دانشکده پرسشنامه در کتابخانه و تریای دانشکده که محل تجمع دانشجویان است، ارائه شد. پرسشگر، پرسشنامه ها را ۵ تا در میان، در بین دانشجویان توزیع می کرد و هنگام ارائه پرسشنامه، دانشجو بودن و دانشکده محل تحصیل پاسخگو را می پرسید. به منظور به دست آوردن سهم هر دانشکده به تفکیک جنس از کل نمونه، تعداد نمونه در داخل هر طبقه را متناسب با سهم آن طبقه در جامعه تخصیص داده ایم.

روش های تأمین اعتبار ابزار اندازه گیری

اعتبار درونی

اعتبار محتوایی^۱ که مربوط به مناسب بودن معرف های ساده^۲ برای متغیرهای ساده^۳ است که با استفاده از نظر صاحب نظران تأمین شده است.

1. Content validity
2. indicator
3. concept

اعتبار پیش‌بینی^۱: که مربوط به فرضیات، یعنی رابطه بین متغیرهای مختلف یا پیش‌بینی متغیر تابع بر اساس متغیرهای مستقل می‌شود که با استفاده از آزمون‌های آماری مناسب تأمین شده است.

اعتبار بیرونی^۲: که مربوط به تعمیم نتایج نمونه به جامعه می‌شود و دو نوع است:

اعتبار آماری: که به مناسب بودن حجم نمونه در جامعه مورد نظر مربوط می‌شود و به وسیله انتخاب شیوه نمونه‌گیری مناسب تأمین شده است.

اعتبار اکولوژیک: که به همگنی و تجانس جامعه آماری مربوط می‌شود و با انتخاب طبقات مناسب در نمونه‌گیری طبقه‌ای تأمین شده است.

تأمین قابلیت اعتماد

قابلیت اعتماد^۳ سازه‌ها از روش محاسبه آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت. در جدول زیر مقدار آلفای کرونباخ برای سازه‌ها مشاهده می‌شود.

جدول ۲- آلفای کرونباخ سازه‌های پژوهش

آلفای کرونباخ	تعداد گویه‌ها	سازه
۰/۶۰	۵	طبقه اجتماعی خانواده
۰/۴۶	۲	میزان روابط اجتماعی خانواده
۰/۵۵	۴	میزان سرمایه فرهنگی فرد
۰/۶۱	۴	منزلت تحصیلی فرد
۰/۶۸	۷	خودپنداره فرد
۰/۷۱	۲	میزان وجود شبکه‌های اجتماعی در محله
۰/۶۵	۲	میزان امنیت در محله
۰/۷۱	۱۲	میزان سرمایه اجتماعی فرد در دانشگاه
۰/۷۳	۱۲	میزان سرمایه اجتماعی فرد در محله

1. Predictive validity
2. External validity
3. reliability

یافته‌های پژوهش و آزمون فرضیات

توصیف جامعه آماری

۱۴۲ نفر از پاسخگویان زن (۵۸/۲ درصد) و ۱۰۲ نفر از پاسخگویان مرد (۴۱/۸ درصد) بوده‌اند. میانگین سن کل پاسخگویان ۲۲/۲۷ سال بوده است. میانگین سن پاسخگویان به تفکیک جنس مرد و زن عبارت است از ۲۳/۵۲ سال برای مردان و ۲۱/۳۵ سال برای زنان. واریانس متغیر سن برای مردان ۱۹/۸۵ سال و برای زنان ۵/۲۶ سال بوده است که تفاوت آشکاری با هم دارند. بیشترین سن در میان مردان ۴۲ سال و در میان زنان ۳۱ سال بوده است. کمترین سن، هم در میان مردان و هم در میان زنان ۱۸ سال بوده است. فراوانی متأهلین و مجردین در میان زنان و مردان پاسخگو تقریباً برابر بوده است. ۸۷/۲ درصد مردان پاسخگو مجرد و ۸۷/۷ درصد زنان پاسخگو مجرد بوده‌اند و ۱۱/۸ درصد مردان و ۱۱/۷ درصد زنان هم متأهل بوده‌اند.

از میان ۸ نفری که محل زندگی آن‌ها در روستا بوده است، تنها یکی زن و بقیه مرد بوده‌اند. ۹۳/۱ درصد مردان از شهر و ۶/۹ درصد مردان از روستا بوده‌اند. ۹۹/۳ درصد زنان از شهر و ۰/۷ درصد زنان از روستا بوده‌اند.

توصیف متغیر مستقل: میزان سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی

جدول ۳- میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در محل زندگی

جنس	فراوانی	میانگین	میانه	درصد از کل	واریانس
مرد	۹۸	۲/۶۳	۲/۶۷	۴۳/۴	۰/۲۸۶
زن	۱۲۸	۲/۶۸	۲/۶۷	۵۶/۶	۰/۲۳۰
کل	۲۲۶	۲/۶۶	۲/۶۷	۱۰۰	۰/۲۵۴

در جدول بالا آماره‌های توصیفی مربوط به متغیر «میزان سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی» آورده شده است. ملاحظه می‌شود که میانگین نمره این متغیر ۲/۶۶ به دست آمده است که تقریباً در وسط طیف

قرار دارد. همچنین میان میانگین نمره میزان سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی در میان مردان و زنان تفاوت فاحشی دیده می‌شود. همچنین مشاهده می‌شود که واریانس و دامنه این متغیر در میان مردان و زنان تفاوت زیادی باهم ندارند.

تحلیل دو متغیری

در تحلیل دو متغیری عوامل مؤثر بر میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در محل زندگی آنان، فرضیه‌های مربوط به تأثیر متغیرهای زیر رد نشد:

ضریب تعیین در رگرسیون ساده	متغیر مستقل
۰/۰۳	میزان روابط اجتماعی خانواده در محل
۰/۰۷۷	میزان سرمایه فرهنگی فرد
۰/۰۲	میزان نظر مثبت نسبت به گوناگونی اقوام
۰/۱۶۴	میزان شبکه‌های اجتماعی موجود در محل
۰/۱۰۹	میزان امنیت در محله
۰/۰۳۲	منزلت تحصیلی فرد
۰/۰۶۸	اعتبار اجتماعی دانشکده
مقایسه میانگین‌ها	اطلاع یا عدم اطلاع فرد از تعداد اقوامی که در محله او زندگی می‌کنند
مقایسه میانگین‌ها	محل سکونت فرد (شهر یا روستا)

تفاوت بین میزان سرمایه اجتماعی در منطقه محل سکونت، در دو دسته دانشکده که از نظر اعتبار اجتماعی با هم تفاوت دارند، معنی‌دار است. دسته اول دانشکده‌های پرستاری و مامایی و پیراپزشکی هستند که دارای اعتبار اجتماعی کم می‌باشند و دسته دوم دانشکده‌های پزشکی، دندانپزشکی و داروسازی هستند که دارای اعتبار اجتماعی بالا هستند. نمره سرمایه اجتماعی در منطقه محل سکونت برای دسته اول ۲/۵۴ و برای دسته دوم ۲/۸ به دست آمد.

دیگر عوامل مؤثر در نظر گرفته شده در مدل تحلیلی از آزمون عبور نکردند و رد شدند.

تحلیل چندمتغیری

مشخصات مدل نهایی پردازش داده شده به داده‌ها که به روش «قدم به قدم» انجام شد، در جدول ۴ مشاهده

می‌شود.

جدول ۴- خلاصه مشخصات مدل رگرسیون چندمتغیری

ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تصحیح شده	خطای معیار تخمین
۰/۶۵۷	۰/۴۳۱	۰/۴۰۲	۰/۳۸۴

مشاهده می‌شود که مقدار ضریب تعیین مدل به دست آمده ۰/۴۳۱ است. یعنی مدل نهایی پژوهش حدود

۴۳ درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین کرده است.

در جدول ۵ ضرایب متغیرهای باقیمانده در محل رگرسیون چندمتغیری ارائه شده‌اند.

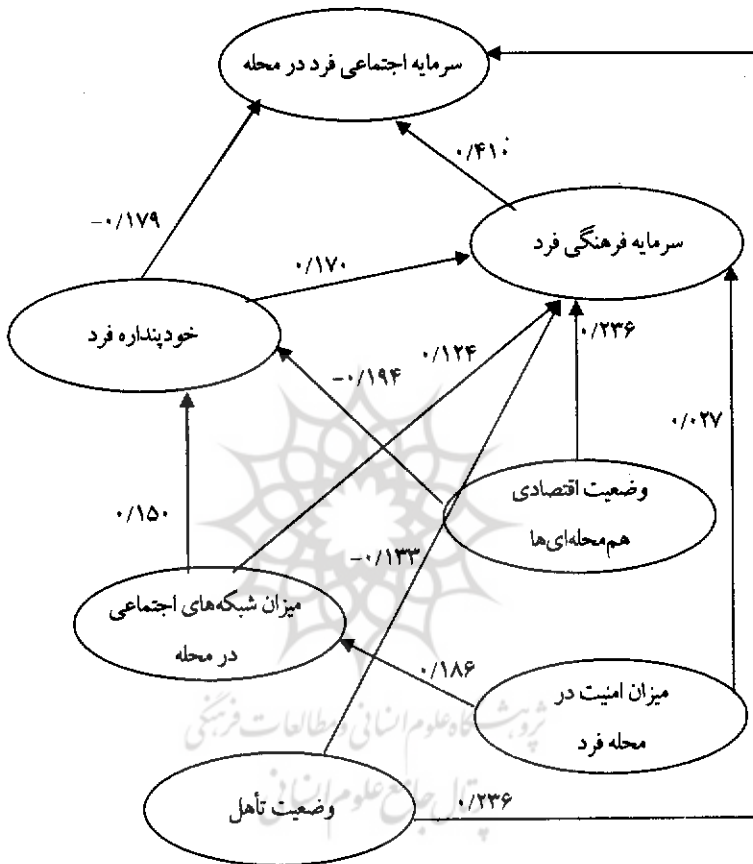
جدول ۵

متغیر	B	Std Error	Beta	t	Sig.
ثابت معادله	۰/۷۸۱	۰/۴۰۲	-	۱/۹۴۴	۰/۰۵۴
سرمایه فرهنگی فرد	۰/۴۰۹	۰/۰۷۸	۰/۴۱۰	۵/۲۷۱	۰/۰۰۰
میزان امنیت در محله	۰/۱۷۶	۰/۰۳۹	۰/۳۳۰	۴/۵۶۷	۰/۰۰۰
میزان شبکه‌های اجتماعی در محله	۰/۲۰۲	۰/۰۴۷	۰/۳۳۱	۴/۳۱۳	۰/۰۰۰
وضعیت تأهل	۰/۴۷۲	۰/۱۴۳	۰/۲۳۶	۳/۳۰۴	۰/۰۰۱
وضعیت اقتصادی هم‌محله‌ای‌ها	-۰/۱۷۰	۰/۰۵۲	-۰/۲۴۱	-۳/۲۷۷	۰/۰۰۱
خودپنداره فرد	-۰/۲۲۵	۰/۰۹۹	-۰/۱۷۹	-۲/۲۷۶	۰/۰۲۵

تحلیل مسیر

به منظور تعیین چگونگی تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته و بر یکدیگر، مدل تحلیل مسیر ارائه می‌شود.

در رسم مسیرها، منطقی بودن رابطه و نیز معنی‌داری آماری مدنظر بوده‌اند.

در نمودار تحلیل مسیر بالا، بیش از همه تأثیر چشم‌گیر متغیر «وضعیت اقتصادی هم‌محله‌ای‌ها»، بر متغیر سرمایه فرهنگی فرد قابل توجه است. همچنین رابطه میان «میزان امنیت در محله» و «میزان شبکه‌های اجتماعی در محله».

نتیجه گیری

بر اساس این پژوهش، میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در محله سکونت دائم آن‌ها کمتر از میزان متوسط است. نمره «میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در منطقه محل سکونت (محله)» در فاصله یک تا پنج سنجیده شد و مقدار آن ۲/۶۶ به دست آمد.

همچنین شکافی بین میزان سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی (محله) و میزان سرمایه اجتماعی فرد در دانشگاه مشاهده شد. در مقایسه زوجی نمرات سرمایه اجتماعی در دانشگاه و منطقه محل سکونت (محله)، نمره سرمایه اجتماعی در محله ۲/۶۵ و نمره سرمایه اجتماعی در دانشگاه ۳/۰۴ به دست آمد و تفاوت بین آن‌ها معنی دار شد. یعنی میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در دانشگاه به طور معنی داری بیش از میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان در منطقه محل سکونت آن‌هاست.

در تحلیل دوم تغییری یعنی یک متغیر مستقل با متغیر تابع و با استفاده از تحلیل رگرسیون و مقایسه میانگین‌ها، بیشترین تأثیر متعلق به متغیرهای «میزان شبکه‌های اجتماعی موجود در محله» با $SR^2 = 0/164$ «میزان امنیت در محله» با $R^2 = 0/109$ ؛ «میزان سرمایه فرهنگی فرد» با $R^2 = 0/077$ ؛ «اعتبار اجتماعی دانشکده» با $R^2 = 0/068$ ؛ «منزلت تحصیلی فرد» با $R^2 = 0/032$ ؛ «میزان روابط اجتماعی خانواده در محله» با $R^2 = 0/03$ ؛ «میزان نظر مثبت نسبت به گوناگونی اقوام» با $R^2 = 0/02$ ؛ محل سکونت فرد (شهر یا روستا).

در تحلیل چندمتغیری یعنی تحلیلی که با حضور همزمان همه متغیرها انجام شده است، مهم‌ترین عامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی فرد در منطقه محل زندگی، «میزان سرمایه فرهنگی فرد» است. یعنی چنانچه فرد هنجارهای اجتماعی را به خوبی درونی کرده باشد، تمایل بیشتری به تعهد مدنی خواهد داشت و به تبع آن دارای سرمایه اجتماعی بیشتری خواهد بود. سرمایه فرهنگی فرد متأثر از فرایند اجتماعی شدن فرد در خانواده و مدرسه است. به همین دلیل به نظر می‌رسد برای برنامه‌ریزی به منظور افزایش سرمایه اجتماعی باید ارزش‌های و هنجارهای مدنی در خانواده‌ها و مدارس تقویت شوند. بعد از این عامل «میزان امنیت در محله» دارای بیشترین تأثیرگذاری بر متغیر وابسته پژوهش است که نشان‌دهنده اهمیت این عامل است. مشارکت اجتماعی افراد در امور محله و اعتماد بین شخصی رابطه نزدیکی با احساس امنیت دارند. هنگامی که احساس عدم امنیت وجود داشته باشد، افراد ترجیح می‌دهند از محدوده شخصی خود محافظت کنند تا به مشارکت پردازند.

عوامل مؤثر بعدی به ترتیب اهمیت عبارتند از میزان شبکه‌های اجتماعی در محله، وضعیت تأهل فرد و وضعیت اقتصادی هم محله‌ای‌ها. خودپنداره فرد هم تأثیر منفی بر میزان سرمایه اجتماعی فرد در محله داشته است که در این زمینه به تحقیقات بیشتری نیاز است تا علت این امر مشخص شود.

فهرست منابع

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳): توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران، نشرنی.
- افروغ، عماد (۱۳۷۸): خرده فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق اجتماعی، مجموعه مقالات وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- سرای، حسن (۱۳۷۲): مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق، تهران، سمت.
- چلی، مسعود (۱۳۷۵): نظم اجتماعی، تهران، نشرنی.
- دورلاف، استیون (۱۳۸۳): «بر علیه سرمایه اجتماعی» در سرمایه اجتماعی اعتماد و دموکراسی، ویراسته کیان تاجبخش، نشر شیرازه.
- مرکز آمار و خدمات ماشینی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی خراسان (۱۳۸۳): نشریه دانشجو، مشهد.
- میلر، دلبرت (۱۳۸۰): راهنمای سنجش و تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نائینی، تهران، نشرنی.

- Alheit, P. (1996): "Research and Innovation in Contemporary Adult Education", in S. papaioannou, P. Alheit, J.F. Lauridsen and H.S.Olesen (eds), *Community, Education and Social Change*, Roskilde University Centre, Roskilde.
- Dika. S.L. & Singh, K. (2002): "Applications of Social Capital in Educational Literature: A Critical Synthesis", *Review of Educational Research*, 70, 1, 31-60.
- Field, David (2003): *Social Capital*. Sage Publications
- Foley, M. and Edwards, B. (1999): "Is it Time to Disinvest in Social Capital?", *Journal of Public Policy*, 19,2,141-73.
- Healy, T. (2003): "Social Capital: Challenges for its Measurement at International Level", Workshop: Social Capital and Economic Development. Anniversary Conference on "Sustainable Ties in the Information Society.
- Hjollund, Lenc & Svendsen, Gert Tinggaard (2005): *Trust, Social Capital and Economic Growth: An International Comparison*, Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Lauglo, J. (2000): Social Capital Trumping Class Cultural Capital?" Engagement with School among Immigrant Youth, pp. 142-167 in S. Baron, J. Field & T. Schouller (eds), *Social Capital: Critical Perspectives*, Oxford University press, Oxford.

- Putnam, R. (1993): "The Prosperous Community: Social Capital and public life", *The American Prospect*, 4, 13, 11-18.
- Stanton-Salazar, R. & Dornbusch, S. (1995): "Social Capital and Reproduction of inequality: Information Networks among Mexicanorigin High School Students", *Sociology of Education*, 68, 2, 116-35.
- Unwin, L. (1996): "Employer-led Realities: Apprenticeship Past and Present", *Journal of Vocational Education and Training*, 48, 1, 57-68.
- Volker, B. & Flap, H. (1999): "Getting Ahead in the GDR: Social Capital and Status Attainment under Communism", *Acta Sociologica*, 42, 1, 17-34.
- Whitehead, M. & Diderichsen, F. (2001): *Social Capital and Health: Tiptoeing Through the Minefield of Evidence*, *The Lancet*, 385, 9277, 165-6.
- Wilkinson, R. (1996): *Unhealthy Societies: the Afflictions of Inequality*, Routledge, London.
- Woolcock, M. (2001): 'The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes', *Canadian Journal of Policy Research*, 2, 1, 1-17.

مشخصات نویسندگان

محمد مظلوم خراسانی دارای دکترای جامعه‌شناسی از آلمان و دانشیار جامعه‌شناسی در گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد است. علائق پژوهشی او جامعه‌شناسی سیاسی و توسعه و مسایل اجتماعی ایران است. نشانی: گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد

Email: mazloom@um.ac.ir

احمد رضا اصغرپور ماسوله، دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی در دانشگاه فردوسی مشهد است. علائق پژوهشی او در زمینه جامعه‌شناسی اقتصادی و مسایل اجتماعی ایران است.

Ahmadreza.asgharpour@gmail.com